

БЕОГРАД ЈЕ ПРОГОВОРИО

Вече ни зимско ни прољетње. Можда је и хладно. Јесу ли ови дрхтаји у мени од зиме или? Од чега би били?

У посластичарници сам на углу. Испред излога промичу младићи. Препознајем средњошколце. Да ли ће их препознати овај жандарм што броји кораке ивицом тротоара. Гази као да их не запажа. Гимназијалци застају на углу парка поред Мањежа. Како ћу им рећи да се не групишу? Знак им не могу дати. Сумњив ми је црни шешир уз шанак. Гризе суве колаче са орасима и прича нешто са продавачицом. Погледао је у моја два динара која су поигравала на лажном мермеру стола. Нека, морам поћи до групе, до осам је остало још пола сата. Није требало доводити и гимназијалце. Поранили су сувише. Можда су многи киднули са часа? За оправдање изостанка се не бринем, него шта ћу ако открију наше намере: ништа од демонстрација. Морам им рећи да се разиђу. Ето им парка, нека се у парове подијеле.

Послушали су ме. Трептање у мени није престало. Од Осмог септембра их нисмо ангажовали за овакве акције. А они су хтели. Бунили су се сами и мимо договора са нама. Против немачког језика, италијанског. Пред наставником цепали су новине са сликама из Беча.

Стигли су. Нисам ни сумњао да ће доћи. Плашио сам се од пуцања. Шта ћу радити ако режим буде решен да пуцањима ућутка отпоре приступања Тројном пакту?

Ја управо од тога стрепим. Јер од чега бих друго кад се ово мартовско вече већ смирило и сад више личи првом прољетњем, него ли посљедњем зимском сумраку. Шиштање трамваја ме не смирује. Бијело-црвени право-

угаоници натрпани људима сметају ми да видим плочник испред Цветног трга. На углу тог плочника згушњавали су се пролазници. Прелазили смо и ми и збијали се на том углу засјеченом Његошевом улицом, која одатле и почиње. На рукама или нечијим леђима стоји друг чији је глас надвисио трамвајско шиштање.

„Другови“ — чуо сам по други пут „Издајничка влада споразума српске и хрватске господе издала је земљу“...

А онда је том другу пукло нешто у гласу. Видио сам како витла песницом, говорио је, но ја га нијесам чуо. Плочник је пун људи. Трамваје нијесам примјетио. Пролазници су застајали, неки су журили да што прије нестану.

Поворка је кренула бројна и узаврела од негодовања на Пакт, на владу, на скупоћу, на терор. Жандарме сам видио, пуцање нијесам чуо. Није их ни било. А маса је носила свој бунт улицама.

Цветни трг није било једино мјесто гдје се јавно, на улици, у демонстрацији излио отпор приступања Тројном пакту. Његошева улица није била једина којом је текла ријека демонстраната у ноћи 26 марта.

Те ноћи, која је одједанпут постала права прољетња, шумио је Београд од гласова отпора и протеста. Био сам пун тих гласова који су се орили, и на Цветном тргу, и код Мостара, и на Каленићевој пијаци. Мени су све до Сењака, у свакој улици одзвањали ти гласови. И када сам ушао у собичак поткровља. Нису дали сну на око. Када би се капци спустили видио сам, као на екрану, говорника са Цветног трга, и кораке, и узвитлане песнице цијелом дужином Његошеве улице, и говорника

са тезге на Каленићевој пијаци. И жандарме немоћне да нас растуре. Па много, много средњошколаца, који су жустро викали и бунили се.

Љуљало се нешто те ноћи. — Цео град, или трошни таван поткровља? Љуљање ме уљуљало. Јесам ли сањао, или желио нешто да падне, да се сруши. Будан сам тражио да се сруши и влада и пакт. Тражиле су то стотине и хиљаде других другова те ноћи.

Јутро је, а не знам да ли сам будан. Гледам се са првим цвјетовима прољећа. Тарабе око дворишта на Сењаку су на својим мјестима, и окна читава, затворена, и мрке векне хљеба од кукуруза и кромпира кроз њих светлуцају.

А булевар, ограђен јаблановима и протегнут ка Дедињу није пуст. Узјурцали су се мотори по њему. Нијесам ваљда преспавао наставак демонстрација? Куд би демонстранти кренули овамо гдје је више агената и жандарма него јабланова! Можда јесу па им је успјело да их растерају?

Код Ауто команде тенкови. И код споменика Франше Депереа. И војска са плитким, сивим тањирастим шлемовима. Пуни ранчеви обгрљени ролнама ћебади, па пушке и фишеклије. Кракат официр под шлемом и са исуканом сабљом. „Одби, никога у град не пуштај“ — виче са дугих ногу.

— Натраг! — цикнуо је када сам био на средини коловоза. Пришао сам док је грчио кажипрст, као да га вежба за окидање.

— У град, на час — мрмљао сам.

— Даћу ти ја час! Каква школа данас!

— Ја студирам.

— Затворен је и Универзитет и све школе.

Смирио се кад сам пришао. Познао ме, становао сам некад у његовој кући.

— Ти си, — затрептао је, — окретао се некуд, да врате нека кола, а да пропусти мљекацију и онда се сјетио мене: — Севај и пази шта радиш! Ми смо се умешали — нема лабаво! — ударио је шаком по прсима.

— Војска је то, бато! — витлао је сабљом на некога, а ја сам већ стигао на другу страну улице.

Све ми је ово сумњиво. Кракати потпоручник, док сам становао у дворишту његовог мираза, био је одушевљен Пером Живковићем. Није ваљда опет Пера дошао да спасава краљевину. Шта ли ће бити ако је војска узела власт? Новина још нема. Да нијесу забрањене? Немам кога да питам у овим споредним улицама испод Чубуре. Морам овуда ићи да не бих налетео на нову засједу која ме можда не би пропустила.

„Разбудите се, величанство да примите круну“ — уловио сам те ријечи меснатог човијека у црнини, који је причао нешто свом протегнутом сапутнику. Пратио сам их, разговор се водио о преокрету. Ушли су у кафану на почетку Стишке улице. Нијесам много детаља сазнао.

Сигурно је војска узела власт, мислио сам и сјетио се нечега што сам јуче чуо. Један од наших другова, када је купио новине са сликама о свечаном потписивању Тројног пакта протествовао је гласно:

„Срамота, издаја!“

Сустигао га је постарији господин:

„Неће то дозволити српски пуковници, дете!“ — рекао је тај господин.

„Где су досада били ти пуковници!“ — одговорио му је тај друг.

Ако су ти пуковници узели власт? Која ли је то рука, црна или бела?

Сјећања и размишљања су се смењивала у мом журењу ка Техничком факултету. Изгажене новине пуне масних слова и црних фотографија свиједочили су о нашим синоћним демонстрацијама. Ко ли је само успио да искористи наш бунт?

Пред Техничким факултетом сам се обавијестио о паду владе споразума. Нову владу образовао је неки ваздухопловни генерал. Декларација владе није још изашла, новине су због тога закасниле.

„Доле издаја! Боље рат него пакт! Београд — Москва једини спас!“ Орило се из групе која је Зорином улицом улазила у Александрову.

Наше другове познајем у тој групи. Има их која стотина. Још је рано. Немам сата. Али то је оно доба јутра када београђани свраћају на врућ бурека.

Кренули смо ка Вуковом споменику. Од правног факултета помаља се нова група. Ишла је мирно коловозом. Дебео човјек обмотао се тробојком. Обијема рукама је држао слику у тешком, позлаћеном раму. Сићушна глава новог краља, онога што сам чуо да су га синоћ будили, изгледала је чудно на слици у наручју тог дебелог. Укључили смо се у ту групу. Сlike су носили они, а расположење ми. Уз Александрову ка трамвајском депоу и Црвеном крсту, па до Чубуре.

Орила се наша поворка пјесмама и паролама.

— Подигните ме да одржим говор!

И ми смо тог друга припели на наша рамена и руке, а он је говорио оно што и ми, што и сви у тој поворци. Окна су се отвараола и лица на њима ширила, и људи из њих искакали, прилазили нам. Заставице, и цвијеће, и радост су уносили собом оно што гласно и јавно смију казати, шта неће, против чега су. Све тако до Чубуре, и од Чубуре до Славије. А на Славији, — збор. Непријављен, али посјећен. Пола трга је притиснула маса. Стали су трамваји и сав саобраћај. Јачи смо од трамваја. Људи су говорили са балкона. Казивали су прогласе и чланке партиске. Маса је слушала и прихватала то што су говорили.

Трг је већ пун промуклих гласова, а тек је десет сати. Ријека људи је потекла према Цветном тргу. Жеђ ме свратила у посластичарницу у којој сам синоћ страховао за судбину средњошколаца. Сластичар је точио лимунаду и није наплаћивао.

Маса је застајала. Можда ће неко да каже нешто о ономе како је синоћ почело. Хоће ли рећи да су генерали искористили нерасположење Београђана, да су се ослонили на синоћне демонстрације? До сада нијесам чуо таквих говора. Иступили су против владе Цветковић-Мачек. Новој влади су слали захтеве. Тражили су слободу, одбрану земље, савез са Русима, укидање скупоће, слободу.

Говорник се није појавио са мјеста одакле је синоћ онај друг отпочео демонстрације. Попели су га испред тен-

кова, пред Офицерским домом. Војска је затворила Масарикову и Краља Милана улицу. Тенкисти и митраљесци нису дали напријед. Говорника нису прекидали, а остали су на свом задатку. Он је говорио о војсци која ће бити са народом и народом који ће бити са Русијом. Војници су га слушали, али нас нијесу пропустили. Ми нијесмо наваљивали. Окренули смо према Александровој.

Маса је потопила широки булевар. Коловози и плочници су преплављени узвитланим песницама, говорници су ницали сваки час. На ребрасте бандере електровода су се пели и говорили. Ништа се друго није чуло сем ватрених ријечи говорника. Тих ријечи пуне су све улице. Из ове узавреле ријеке људи чују се само ријечи. У пароли, или пјесми, говорило се и понављало оно што смо већ чули и додавали друге сличне теме.

Жандарми они на улици што су држали ред, смањили су се, скупили се. Некако су сићушни. Војска је забранила пролаз и према Скупштини. Ми смо владали од Маркове цркве па горе, ка Црвеном крсту. Над нашом ријеком лепршали су транспаренти са паролама које смо исписали. Сваки час би по неки нови завиорио. Сlike су још ту, оне нису наше. Бљескали су на сунцу урамљени чланови династије и Светог Синода. Један друг, студент технике се сетио:

— Чико, да вам помогнем? — учтиво се обратио оном што се увио тробојком у чијем је наручју подрхтавао урамљен нови краљ. Дебељко најпре није дао. Тргао се, подигао руке, слика му је дошла скоро изнад главе. Видело се како му је крв већ отишла из шака, блиједе су му маљаве ручетине.

— Мало да се одморите — понављао је студент.

Дебељко је пристао. Студент је прихватио рам, само за тренутак. Бујица је понела дебељка и студент је мирно спустио слику поред себе. Клизнула је, стакло је почело да крцка.

Тога се сетио негде испред Правног факултета. Већ до Техничког слике су се знатно прориједиле. Поворка је про-

шла поред Вуковог споменика без оних јутрошњих слика. Камиони су почели да цепају масу. Сирене камиона су гребле уши и сецкале оно јединствено расположење испевано у говорима и паролама. Настало је комешање. Камиони су били војнички. Возачи смрачено озбиљни. Посаде су ћутале утегнуте опасачима и са пушкама на рукама.

„Не смију полицију да шаљу, немоћна је. Хоће са војском да нас заваде“. Такви коментари се чују. Не бјежи се са улице. Тренуци су ишчекивања.

„Војска с народом! Војска с народом!“ — тим речима су прихватили говорника који је, подигнут на руке и рамена својих другова, откривао намеру владе.

„Војска с народом!“ Скандирало се око камиона. На лицима војника топило се бронзано ћутање. Но, руке војника нијесу пуштале оружје, чврсто су стезале пушке.

„Војска с народом“.

Камиони нијесу журили. Сирене су се ређе чуле. Патина се губила са лица војника. Кравила се у пролетњем дану врућем од сунца и овог скандирања.

На камион се испео неки цивил. Препознао сам радника који је илегално живио и до овог јутра се скривао. Поред њега је ускочио још један, са заставом. Сигурно им је лажна лична легитимација још у цепоу. Али ко то данас пита, цијела партија је илегална, а овде она има главну ријеч. Да, сасвим је освојила ове људе. И војнике ће сигурно. Мислим то, а не говорим.

„Властодршци неће успети да натерају вас, синове овог народа да пуцате на своју браћу и другове! Ви ћете заједно са нама бранити земљу, пуцати у онога ко нападне на нашу независност“.

„Бранићемо земљу!“ — скандирали смо око камиона.

Сиво ћутање војника се изгубило. Камиони су почели да се пуне људима са транспарентима.

Нестало је комешања.

„Војска с народом — народ с Партијом“ чуло се ново скандирање. Сирене аутомобила се нијесу чуле.

Скрнули смо Гробљанском улицом,

па лијево, улицом Краљице Марије. То смо по свом плану урадили.

Летке нијесмо кришом убацили у кутије за пошту. Јавно смо их дијелили. Људи су их грабили. И жандарму смо дали летак. Почео је да га чита. Сипали смо их са спратова и бијеле хартије су падале на масу.

Стигли смо пред штофару Владе Илића. Радници су широм отварају гвоздена врата. Поздравили смо их говорима и стиснутим песницама. Они су оставили разбоје и збили се у нашу поворку. Тако су радили и у многим другим фабрикама. Улице су пуне народа. Никада толико људи нијесам видео на улици. Хоће ли ово издржати ова калдрма. Улице су отјешњале.

У Душановој смо улици. Говори, пјесма, пароле. Кордон жандарма је затворио пут према Калемегдану. Са пушкама су. Преговара се са њима. За час је разваљена калдрма. Гранитне коцке су у рукама људи. Масом струји порука „не бацај каменице, чекај док се нареди“. Слушају сви. Жандармериски официр каже да ће пуцати ако кренемо према њему. Непопустљиви су. Одлука је да се вратимо. Ни жандарми не иду према нама. Стоје на истој линији на којој смо их затекли.

Распјевала се Душанова улица.

Десно од наше поворке, улицом паралелном овој којом идемо, жандарми на камионима. Миле брзином наше поворке. Саопштено је друговима на челу поворке. „Не ширите панику!“ — рекли су неки од њих.

Рекло би се да нико није остао у кућама, толико је свијета на улицама. Никада у Београду толико говора није одржано. Било је говорника који, не знам, да ли су слутили да ће то икада бити. Слике су нестале, само су се истицали транспаренти и плакати. Нестало је и камиона са војском.

Ред је савршен. Команда се осигурава и поштује.

Подне је давно прошло.

Пауза је добро дошла. Осам сати сам био на ногама. Сједим на шипкама оградe Правног факултета. Не одмарам се. Чекам нову партију летака који се штампају у подрумима Техничког фа-

култета. Нисам сам, нас десетак чекамо по истом задатку. Улица је покривена поцепаним сликама. Присјећам се појединости. Све је изашло на улице и радници, и студенти, и средњошколци, читав народ био је на плочницима и коловозима. Комунисти који су се до тада скривали и морали се казивати другим именом били су трибуни тога дана. Они су управљали расположењем маса, дозирајући га кад треба оштрином, смирујући га кад треба избјећи сукобе са војском. Маневрисали су намештеним провокацијама.

Код студентског дома завиорила је југословенска застава и за њом колона не много дужа од заставе. Отезала се група, као да ђаци иду у њој. Мирна је била. Сем када је новом краљу клицала.

„Да је растуримо“ — неко је предложио.

„Мани свађу“ — лено је неко добацио.

„Да је освојимо“ — сви смо се сложили. Нисмо сви ушли у ту поворку. Није ни требало више да их буде. Групу су освојиле пароле наше које су пониле цео Београд.

Неко донесе вијест да ни центар града није миран. Неколико хиљада људи је по Теразијама радило исто што и ми по осталим деловима града. Код Споменика су разбијена окна њемачког уреда. Њемци су то снимали.

„Искористиће то као Сарајевски атентат“, био је први коментар.

„Неће“.

„Не, него ће те поштедјети“.

„Не могу, јер рат је почео прије пола године!“

Летци су били готови. И наш предак је био готов. Разлетјели смо се као да новине продајемо. Пролазници су нас молили да им дамо проглас.

Улице су поново оживјеле. Не од возила, већ од пјешака. Људи су се журили ка Вуковом споменику. Хитали су на збор.

„Јесте ли ви студенти?“ — упитао нас је радник кога смо срели међу онима што се журе.

„Јесмо“.

„Па зар нисте чули да ће у шест почети збор?“

„Чули смо“.

„На збор се не иде тамо куд сте ви кренули, Вуков споменик је у супротном правцу“.

„Знамо“.

„И ви сте ми неки студенти“.

„Хајдемо, нек он агитује код других“.

Пошли смо по нову партију летака, а он је продужио да гунђа сигурно нешто на наш рачун.

Вуков споменик је у мору глава. Сав простор око њега, раскрснице широких булевара — све је притисла маса свијета. Саобраћај је стао.

Говорници су из Вуковог наручја говорили. Осјенчени првим мраком иступали су до јутрос скривани илегалци. Против издаје и рата су говорили. За одбрану земље, од владе су захтјевали енергично кораке против пете колоне.

Слушао сам ово што се цео дан говорило. То је имало неки посебан звук и боје. Овај што сада говори личи другу који је синоћ, на Цветном тргу, почео да говори.

На плочнику сам као и синоћ.

Ово није вече ни зимско ни прољетње. Прољеће је.

У мени не дрхти неизвјесност. Миран сам и сигуран са овом масом која је ту, са нама.

Зар је само двадесет и четири сата од синоћних демонстрација? Како сам се могао толико измјенити? Како ми ове раскрснице, овај парк, ови људи изгледају другачији. Београд се промијенио. И ја у њему. И онај жандарм коме сам јутрос тутнуо летак. Он је пендрек стиснуо испод мишке, а проглас је почео да чита. Београд не гунђа револтиран. Београд говори. Синоћ се побунио, данас је образложио тај бунт и казао нашта је спреман.

Моторе не чујем, ни шкрипу шина под трамвајима. Слушам ријечи познате. Не смета ми што их знам. Јер оне ми у овој вечери имају неку чудну моћ. Од чега та снага у мени — од прољећа, од бунта, од овога што смо учинили за непуну двадесет и четири сата.

BELGRADE A FAIT ENTENDRE SA VOIX

V. MICUNOVIĆ

L'article «Belgrade a fait entendre sa voix» apporte les impressions d'un de ceux qui ont pris part aux grandes démonstrations du 27 Mars 1941. En des phrases brèves, condensées, vivantes l'auteur décrit une chose vue, trace un tableau de Belgrade, en ce jour où la ville s'était dressée contre la conclusion du Pacte tripartite.

L'auteur se rend compte de l'importance de ce qui se passe, il participe aux actions qui se déroulent. Toutefois, plongé dans ses réflexions et dans l'excitation que cette journée lui cause, en même temps, par moments il s'observe aussi, analyse sa personne, ses sentiments, ce qui se passe autour de lui. Il s'interroge sans trouver de réponses à ses questions, interroge les autres et parle avec les hommes qui l'entourent.

Bien qu'il ne s'agisse que d'une esquisse d'annotations saisies au fil des manifestations d'une journée, dans ce rôle d'intermédiaire que joue l'auteur entre ce qui constitue le passé, la préparation et la trame des événements qui se déroulent alors, et

de ceux vers lesquels on marche, on sent combien ces événements sont liés dans leur développement historique et l'esprit de continuité dont ils sont empreints. Le 27 mars toutefois n'est qu'un épisode de l'oeuvre accomplie jusqu' à cette date dans la lutte qui mène plus loin, vers le succès final.

«Je ne tremble pas d'incertitude. Je suis tranquille et sûr avec cette masse d'hommes que je vois là, avec nous» conclut l'auteur.

Ces quelques phrases courtes, qui sont l'expression d'une pensée, font naître devant nos yeux, au premier plan l'image vivante des remous de la foule des hommes descendus dans la rue, de jeunes gens, de femmes et d'enfants enthousiastes, de soldats, de gendarmes, de tanks, de camions, de tramways, d'orateurs, de drapeaux et de pleurs, de mots, de chants et d'exclamations dans Belgrade qui dans un esprit de révolte a fait entendre sa voix:

A bas la trahison!

Mieux vaud la guerre que le Pacte!

